

ZDRAVSTVENO-REKREATIVNI TURIZAM U PROCESU RAZVOJA BANJSKIH I PLANINSKIH TURISTIČKIH MESTA

Živorad Gligorijević

Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Srbija

✉ zivorad.gligorijevic@eknfak.ni.ac.rs

Milan Novović

Visoka poslovna škola "Čačak"

✉ novovic.milan@gmail.com

UDK
338.48-6:
615.8
Pregledni rad

Apstrakt: Pozitivna tekovina procesa globalizacije je svest o neminovnoj zaštiti i očuvanju životne sredine, iz čega proističe i zdravstveni turizam, kao vrsta organizovanog kretanja ljudi radi zadovoljenja potrebe življenja u „netaknutoj prirodi“, odnosno zadovoljenja potreba za čistom vodom, hranom i vazduhom. Veoma je malo poznatih, lako dostupnih područja netaknute prirode u svetu. Ekološke vrednosti u tim i takvim mestima, kao što su: specifične karakteristike prostora, povoljna klima, hidrografski potencijali, kao i ostala prirodna obeležja mogu predstavljati dobru osnovu za razvoj zdravstveno-rekreativnog turizma u budućem periodu. U tom smislu, nacionalna, a sve više i lokalna zajednica treba da bude odgovorna za odabrani vid i tempo turističkog razvoja sa aspekta usmeravanja na dugoročni kvalitet i kompleksnu interakciju između turističke ponude, turističke tražnje i okruženja u celini. Strateška vizija, u ovom kontekstu, podrazumeva i primenu eko-menadžmenta, kako u domenu turističke politike, tako i u domenu politike na nivou pojedinih nosilaca turističke ponude. Imajući to u vidu, u ovom radu se sagledavaju mogućnosti razvoja zdravstveno-rekreativnog turizma u banjskim i planinskim mestima i ukazuje se na ulogu koju, u tom razvoju, treba da ima eko-menadžment, posebno ako se uzme u obzir činjenica da je u današnjim uslovima povećana turistička tražnja za zdravim i očuvanim prirodnim mestima.

Primljeno:
29.08.2014.
Prihvaćeno:
29.01.2015.

Ključne reči: zdravstveno-rekreativni turizam, eko-menadžment, banjska mesta, planinska mesta.

Uvodne napomene

Zdravlje je jedan od najstarijih, trajnih i, u savremenim uslovima, jedan od najjačih motiva turističkih kretanja. Zbog toga, turizam u svim svojim oblicima više-manje uvek vrši zdravstvenu funkciju.

Zdravstveni turizam predstavlja putovanje sa ciljem da se dobije zdravstvena nega. To je naziv za jednu potpuno novu i rastuću „industriju”, koja ljudima omogućava da reše svoje zdravstvene probleme, dok istovremeno putuju na odmor i uživaju u lepotama odabrane destinacije.

Pored zdravstvenog, u današnjim uslovima, i rekreativni turizam dobija sve više pristalica, a savremeni vidovi upražnjavanja rekreativnih aktivnosti su: *igrališta* (za fudbal, rukomet, tenis, odbojku...), *razne igre* (stoni tenis, streljaštvo, vožnja bicikla, jahanje, šah, bilijar...), *planinske celine* (šetnja, skijanje, letenje padobranom...), *kao i razne aktivnosti na vodi* (skijanje, ronjenje, pecanje...).

U svetu permanentno raste trend tražnje za specijalizovanim zdravstveno-rekreativnim centrima koji nude kombinaciju lečenja, rehabilitacije i rekreacije. Ti centri su, najčešće, *banjska i planinska mesta*. S obzirom na svoje očuvane prirodno-ekološke potencijale, pre svega, optimalnu klimu, čist vazduh, zdravu pijaću vodu i slično, ova mesta mogu omogućiti rekreaciju u fizičkom i psihološkom smislu, vršeći na taj način značajan uticaj na poboljšanje zdravstvene i radne sposobnosti njihovih posetilaca.

Dakle, lekovita voda i blato, ali i čist vazduh, spadaju u komparativne prednosti ovog vida turizma. Pored toga, značajno je istaći da, za razliku od ostalih vidova turizma, a s obzirom na već postojeće materijalne i ljudske potencijale, razvoj zdravstveno-rekreativnog turizma ne zahteva značajnija finansijska ulaganja, što može biti povoljna okolnost u uslovima trenutne ekonomske krize.

U razvoju zdravstveno-rekreativnog turizma u banjskim i planinskim mestima ključnu ulogu treba da ima *eko-menadžment*, odnosno menadžment okruženja (engl. *Environmental management*), kao koncept koji treba da potencira značaj kvaliteta života potrošača i koji potencira ne samo ekonomske aspekte aktivnosti u turističkom razvoju, već i one koji u fokus stavljaju okruženje i njegovu zdravu sredinu. Jedan od osnovnih preduslova uvođenja eko-menadžmenta u turističko poslovanje je etički način razmišljanja najvišeg rukovodstva, koji se mora bazirati, pre svega, na preduzetničkoj odgovornosti, koja je iznad kratkoročne optimizacije profita. Zato je neophodno da eko-menadžment postane neizostavni deo budućih poslovnih strategija i planova, što do sada, u većini slučajeva, nije bila praksa.

1. Zdravstveno-rekreativni turizam – nova paradigma turističkih kretanja

Zdravstveni turizam predstavlja vrstu turističkih aktivnosti u kojoj bitno mesto zauzima stručno i kontrolisano korišćenje prirodnih lekovitih elemenata, postupaka fizikalne medicine i programiranih fizičkih aktivnosti u svrhu održanja i unapređenja fizičkog, psihičkog i/ili duhovnog zdravlja turista, a u cilju poboljšanja kvaliteta njihovog života (*Kunst&Tomljenović, 2011, str. 5.*). Uslovi koji se moraju ispuniti za aktiviranje ove vrste delatnosti su: prirodni lekoviti faktori, zdravstveno-turistički objekti, ugostiteljski objekti, medicinski i drugi sadržaji, nadzor lekara itd. Visoki troškovi lečenja u razvijenim zemljama, mali troškovi putovanja i razvoj i porast zdravstvenih standarda u mnogim zemljama sveta, doprineli su rastu popularnosti ove nove svetske pojave.

Pojedini autori (*Zečević, 2004.*) smatraju da postoje tri vrste zdravstvenog turizma: *lečilišni* (samo lečenje i jedan vid oporavka), *kurativni* (predstavlja rehabilitaciju) i *wellness* (usmeren na ono što znači u zdravom telu zdrav duh, to jest dobro stanje tela i duha).¹ Zbog toga je neophodno da se zdravstveni turizam precizno pozicionira, u odnosu na slične aktivnosti kao što su: *wellness turizam, lečilišni i bolnički (medicinski) turizam.*

Wellness turizam je pojam koji se pojavljuje u novije vreme, a znači univerzalnu ponudu uslova i postupaka za postizanje optimalne telesne i duhovne dobrobiti pojedinaca. *Wellness ponuda* se može realizovati bez upotrebe prirodnih lekovitih elemenata i bez nadzora lekara.

Lečilišni turizam se definiše kao vrsta složene zdravstvene i turističke aktivnosti koja se sprovodi u prirodnim lečilištima, u kojima ključno mesto zauzima lečenje i rehabilitacija različitih bolesti i bolesnih stanja, oporavka i sprečavanja bolesti uz stručnu primenu prirodnih lekovitih elemenata i postupaka fizikalne medicine i rehabilitacije.

Konačno, posebnu kategoriju čini i *bolnički ili medicinski turizam*, a to su putovanja koja pojedinci preduzimaju u svrhu bolničkog lečenja i obavljanja određenih medicinskih zahvata (na primer hirurških, zubarskih i slično).

Bez obzira na različita terminološka objašnjenja može se reći da je pojam zdravstveni turizam *krovni okvir* za sve navedene vrste aktivnosti. Prema tome, *savremeni zdravstveni turizam je takav oblik turizma koji se preduzima u cilju promovisanja, stabilizovanja i vraćanja fizičkog i mentalnog „dobrostanja“ koristeći prirodne lekovite faktore* (mineralne izvore, klimu, zdravu pijaću vodu itd.), *zdravstvene usluge, sportsko-rekreativne i wellness sadržaje.*

¹ *Wellness* je engleska reč koja je došla iz Amerike i sastavljena je iz *wel-being* (dobro se osećati) i *fitness* (biti u formi). Inače, koncept *wellness* i *wellnes filozofije* razvija američki doktor Halbert Dunn 1959. godine, koji je prvi pisao o posebnim stanjima zdravlja koja podrazumevaju osećaj dobrog stanja gde se čovek posmatra kao jedinstvo tela, duše i uma, zavisno od svoje okoline.

Značaj zdravstvenog turizma je tim veći ako se spoznaju aktuelni evropski trendovi gde preko 10% klijenata putuje na različite zdravstvene tretmane u inostranstvo. U savremenim uslovima, destinacija zdravstvenog turizma jeste ona koja u svojoj ponudi ima takav integralni turistički proizvod u kojem prevagu imaju oni parcijalni proizvodi koji će biti motivišući za one turiste koji žele da dođu iz zdravstvenih razloga, bez obzira da li zbog preventive, kurative ili rehabilitacije.

Rekreativni turizam predstavlja takav vid turizma koji podrazumeva aktivan odmor uz zadovoljavanje želja i potreba za igrom, kretanjem na suncu, vazduhu, vodi ili snegu i koji ima značajnu psihofizičku vrednost. To su aktivnosti van profesionalnog rada, po vlastitoj želji klijenata.

Savremeni turistički centri stvaraju sve šire i sadržajnije programe rekreativne rasonode, naročito one koje su pristupačne širem krugu turističkih poslenika i to u oblasti kulturno-umetničkog rada, društveno zabavne delatnosti, boravka u prirodi i sportske aktivnosti.

Rekreativne aktivnosti za osobe u zreloom i starijem dobu mogu imati veliki doprinos u sprečavanju „bolesti moderene civilizacije“. Naša civilizacija nas je oslobodila fizičkog rada, ali nam je zato navukla bolesti rasterećenja, kao, na primer, razne bolesti srca i krvotoka. Povećao se i broj takozvanih bolesti blagostanja: šećerna bolest, visok krvni pritisak, rak disajnih organa kao posledica pušenja, alkoholizam, duševne bolesti, kao i mnoge druge. Zato su slobodno vreme i praznici prilika da organizam „napuni baterije“, odnosno obnovi telesnu i duševnu snagu. Zbog svega toga, u gotovo svim zemljama, veliki procenat turista dolazi u turističke centre da igra golf, tenis, pohađa škole jahanja, skijanje na vodi i slično. U pozadini tih aktivnosti je kombinacija prirodnih faktora, pre svega, čist vazduh i lekovita voda, koji pozitivno utiču na organizam i očuvanje zdravlja.

U tom smislu, banjska i planinska mesta, sa svojom povoljnom klimom, mogu, svakako, biti nosioci zdravstveno-rekreativnog turizma u budućnosti. To podrazumeva proširenje ponude, obogaćenje sadržaja boravka posetilaca i stvaranja čitavnog niza različitih programa (prevencija, rehabilitacija, *wellness* i slično) za raznovrsne potrebe savremenih turista. Koristi od upražnjavanja različitih zdravstveno-rekreativnih aktivnosti su sledeće: *preventiva i zaštita zdravlja, povećanje otpornosti organizma za razna oboljenja, sprečavanje i otklanjanje profesionalnih oboljenja, otklanjanje simptoma hipodinamičnih bolesti, uravnoteženje energetske potrošnje i održavanje normalne telesne težine.*

Zdravstveno-rekreativni turizam ima i značajnu ekonomsku vrednost za mesta u kojima se takav vid turističkih aktivnosti može organizovati. To su: *direktni finansijski efekti* (plaćanje usluga u takvim mestima, i slično) i *indirektni efekti* (povećanje prodaje postojećih kapaciteta, opreme i rekvizita, produženje trajanja sezone, itd.)

2. Banje kao prirodni lekoviti potencijali

Zdravstveni turizam se razvio iz banjskog turizma koji je baziran na termalnim izvorima i lekovitim potencijalu mineralnih voda. Prema definiciji ESPA (*The European Spas Association* – Evropsko udruženje banja) reč „banja“ znači mineralni izvor, odnosno lekovito mesto gde postoji mineralni izvor (*Hrabovski Tomić, 2009, str. 18.*). Ujedno, SPA je i akronim *sanus per aqua* (lat. vodom do zdravlja), ali i belgijski gradić Spa, mesto sa brojnim termalnim izvorima i lečilištima, koji privlači posetioce od 17. veka do danas.²

Banje su mesta koja imaju niz specifičnosti proisteklih iz lokacije koja je uz termalne i mineralne izvore, kao i nastojanja da se vrednosti tih izvora iskoriste za potrebe lečenja i rekreacije (*Grupa autora, 2002, str. 24.*).

Funkcionalno usmerenje u razvoju banja, u savremenim uslovima, treba da se odnosi, pre svega, na razvoj zdravstveno-lečilišnog turizma. Iako se ovaj oblik turizma smatra najvažnijim, u mnogim banjskim mestima zbog postojeće, već izgrađene, receptivne infra i suprastrukture i bogatstva različitih prirodnih i antropogenih atraktivnosti njihove okoline, vremenom se razvijaju i druge vrste turizma, kao što su: *izletnički, tranzitni, eskurzioni, kulturno-manifestacioni, turizam trećeg doba i drugi.*

Lekovite termomineralne vode koristili su čak i drevni narodi. Empirijskim putem ljudi su otkrivali puteve isceljenja, upotrebom pojedinih materija ili njihovih kombinacija. Ljudi su na to bili prinuđeni, naročito u prošlosti kada je medicina bila oskudnija saznanjima i lekovima. No, iako su se medicinske nauke snažno razvile, i savremeni čovek obilato koristi tople i hladne mineralne vode.

Razvijene evropske turističke zemlje imaju bogato iskustvo, dugo čak dva veka, u korišćenju prirodnih faktora u banjskim mestima, namenjenim ne samo domaćoj klijenteli, već sve više i inostranoj tražnji. U Evropi postoji preko hiljadu hidrotermalnih mesta, od kojih je oko 30% locirano u Nemačkoj, oko 10% u Francuskoj, a značajan broj se beleži i u Italiji, Austriji i Švajcarskoj, koji danas čine značajan segment turističke ponude zdravstvenog turizma (*Geić, Geić, Čmrčec, 2010, str. 320.*).

Za karakteristike termomineralnih voda vezana je ne samo lečilišna, već i rekreativna funkcija banja. Bez obzira na to koliko je stvarni tarapeutski efekat banjskih voda, njihova primena je zbog toga moguća tokom cele godine. Rekreativna turistička funkcija banja vezana je za pejzažne turističke motive ovih mesta. Na primer, ukoliko neka banja ima veće i urednije parkove ili ukoliko je bliža nekoj reci ili planinskom mestu, utoliko će biti i turistički

² U engleskom jeziku reč „spa“ znači „oaza zdravlja“ ili „mesto termalnih izvora“, a manje je poznato da dolazi od imena ovog grada koje ima latinski koren (*espa – fontana*).

atraktivnija. Banjska voda može se, takođe, iskoristiti za izgradnju otvorenih bazena, čime bi se ne samo više aktivirao specifičan banjski element, već se realno stvaraju uslovi za produženje sezone. Dakle, banjski lečilišni i rekreativni turizam nema izrazito sezonsko obeležje, što povoljno utiče na ekonomsku stabilnost takvih mesta.

Selektivna i kompleksna turistička ponuda banja zahteva sveobuhvatniji i svestraniji pristup sadašnjem i budućem korisniku, a definiše se kao *wellbeing* i obuhvata obnavljanje uma, tela i duše, što u suštinu čini orijentaciju savremenih evropskih banja, ali i poseban tržišni segment. Za uspešan razvoj banjskog turizma i kvalitetnije strukturiranje integralne i kompleksne turističke ponude potrebno je da bude zasnovan na ekonomskim osnovama koje će obuhvatiti više tržišnih segmenata. U tom smislu, sa stanovišta koncipiranja integralnog banjsko-turističkog proizvoda, neophodno je odrediti nekoliko prioriteta za razvoj ovih mesta, zasnovanih na njihovim komparativnim prednostima, kao što su: *povoljan geografski položaj sa ekološki zdravom životnom sredinom i specifičnom domaćom gastronomijom; mogućnost kombinovanog organizovanja banjsko-planinskog turizma, kao i banjskog turizma sa turizmom na rekama i jezerima, u neposrednoj blizini, uključujući pri tome i bogate kulturno-istorijske i etnografske atraktivnosti; specijalističko usmeravanje wellness-spa i zdravstvene ponude banjskih mesta, zasnovanih na lekovitim prirodnim i zdravstvenim faktorima sa dugogodišnjom tradicijom i visoko obrazovanim kadrovima; programsko obogaćivanje banjskih mesta, kombinovanjem domaćeg sa modernim, tokom cele godine; ekološka zaštita odnosno opšti zahtevi uređenja i održavanje kvaliteta životne sredine banjskih mesta; relativno niska cena terapijskih i drugih programa, itd. (Nikolić, 1988, str. 136.).*

Nacionalni značaj banjskih mesta neophodno je isticati i apostrofirati u svakoj prilici – društvenog, privrednog, zdravstvenog i kulturno-sportskog sagledavanja i vrednovanja. Ovi prostori su, za svaku državu, izuzetno vredni. Njihovo korišćenje zasnovano na ekološkim principima ne dovodi u pitanje neiscrpnost ovih darova prirode. Privredna aktivnost stanovništva na ovim teritorijama, to jest u ovim naseljima, garantuje održivi razvoj, sigurnost i perspektivu za viši standard i kvalitet življenja. Primarna vrednost ovih mesta je u domenu zdravstva, a rekreativna, manifestaciona, kulturna i druga funkcija određuje njihovu turističku vrednost. Na taj način, turistička ponuda po obimu, asortimanu i kvalitetu usluga sa sadržajnijim boravkom turističke klijentele određuje i njihovu ekonomsku vrednost.

Terapije u banjama su prisutne od davnih vremena kroz različite forme i oblike zavisno od kulturnog, socijalnog i političkog miljea u kom su postojale. Ove terapije su sada ponovo otkrivene, integrisane i brendirane kako bi stvorile novu globalnu industriju banjskog turizma koja koristi širok spektar elemenata iz drugih industrijskih grana. Sve zajedno uključuje lepotu, masaže, arhitekturu,

održivi razvoj, turizam, ljubaznost, modu, hranu, *fitness*, kao i komplementarnu konvencionalnu i savremenu medicinu (Cohen, Bodeher, 2008, str. 4.).

U svetu je na snazi trend promene staromodnog imidža banja, na novije, atraktivnije sadržaje i programe u skladu sa savremenim trendovima. Naime, postojeća ponuda banjskih mesta, zasnovana na korišćenju prirodnih lekovitih resursa i na elementarnim pansionskim uslugama odavno je napuštena. Ovakva statička orijentacija zamenjena je savremenim konceptima razvoja, baziranim na ponudi niza atraktivnih programa različite namene, koji su privlačni daleko većem broju potencijalnih korisnika. Osnovni program, u okviru različitih zdravstveno-rekreativnih programa opšte i selektivne namene, su: *programi sportske rekreacije, programi prirodne, uravnotežene ishrane, programi druženja s prirodom, programi zdravstvenih pregleda i kontrole, programi zdravstvene edukacije i slično.*

Zdravstveno-rekreativni programi u okviru ukupne ponude banjskih mesta namenjeni su velikim grupama korisnika, kao što su: *zdrave osobe izložene prekomernom stresu, psihofizičkim opterećenjima i drugim nepovoljnim faktorima sredine; osobe sa prekomernom telesnom težinom, blažim oblicima hipertenzije, dijabetesom, hiperlipidemijama i drugim regulatornim metaboličkim i funkcionalnim poremećajima; starije osobe, bolesnici u fazi rekonalescencije, nakon preležanih težih oboljenja ili hirurških intervencija, psihotraumatizovane osobe; sportisti u fazama priprema i oporavka itd.*

3. Planine - „fabrike“ kiseonika

Planine imaju veoma veliki značaj u životu ljudi. U prošlosti na planinama čovek je, često, tražio spas pred neprijateljima. Planine su i danas „zaklon“ prirode pred nemilosrdnim udarima „sivila“ civilizacije (Jovičić, 1989, str. 53.). Zato se javlja problem njihove zaštite, kako od preterane urbanizacije, tako i od nekontrolisanog iskorišćavanja njihove prirode, kao što je, na primer, industrijska seča šuma. Na izuzetan značaj koji šume i šumski sistemi imaju u sprovođenju koncepta održivog razvoja, pored ostalog, ukazuje i činjenica da se na najvećim međunarodnim forumima iz oblasti životne sredine i održivog razvoja, od Rio deklaracije i Agende 21, preko Kjoto protokola do Konvencije o biološkom diverzitetu, očuvanje i održivo upravljanje šumama tretiraju kao teme od posebnog interesa.

Tek je razvoj turizma pokazao kakva se i kolika bogatstva skrivaju u planinama. Razvoj turizma na planinama počeo je da se intenzivnije razvija posle Drugog svetskog rata, pod uticajem brojnih faktora, među kojima su najznačajniji: *rast populacije, porast ličnog dohotka, višak slobodnog vremena i veća mobilnost usled brzog razvoja saobraćaja.* Pravi početak razvoja ovog vida turizma vezuje se za 50-e godine XX veka pri čemu je najveći zamah doživeo u periodu 1955-1965. u Evropi i 1965-1975. godine u SAD. U tom

periodu nastali su praktično svi veliki planinsko-turistički centri u svetu (*Sirše, 2004, str. 13.*). Oni su se razvijali na dva koloseka: *kao planinsko-turistički centri sa smeštajnim kapacitetima, koji zaokružuju taj turistički proizvod, i kao sportsko-rekreativni centri za zadovoljavanje potreba za fizičkim aktivnostima.*

Na početku razvoja centri su većinu svog turističkog prihoda ostvarivali u zimskom periodu. Međutim, sa razvojem turističke industrije ponuda planinskih turističkih centara počela se razvijati i turističkim programima izavan zimske sezone, tako da tradicionalni planinski centri, danas, ostvaruju više od 60% svog turističkog priliva u letnjem periodu. Planinska mesta su, naime, postala praktično celogodišnje destinacije, pa se može zaključiti da je na današnjem nivou turističkog razvoja nastala nova percepcija planina, kao mesta za uživanje.

Evropske zemlje teže aktiviranju svih raspoloživih potencijala za usmeravanje razvoja planinskih područja. To se ostvaruje sredstvima strukturnih fondova Evropske unije, na osnovu stepena razvijenosti i integrisanosti planinskih područja. Razlog je jednostavan. Prema istraživanjima *Europen Travel Monitor-a* na putovanja, koja su dominantno motivisana zdravljem, danas otpada oko 15% ukupnog evropskog međunarodnog turističkog prometa, odnosno čak 67% turista iz Evropske unije želi da provede odmor u nekoj eko-destinaciji (*Peršić, 2012*).

Predeone celine planinskih mesta veoma su pogodne za odmor, oporavak i rekreaciju, jer nude mnogo toga što zahteva savremena balneoklimatologija:

(a) veća vazдушna strujanja zbog velike diseciranosti reljefa, kao i poznate ruže vetrova, odnosno provetravanje uz sudar vazдушnih masa, što pozitivno deluju na kardiovaskularne, disajne i respiratorne organe;

(b) brojne izvore pitke vode, koji pripadaju prvoj kvalitetnoj grupi voda sa prilagođenom temperaturom koja omogućava osveženje, ali i doživljaj tog prostora;

(c) nadmorsku visinu koja najpovoljnije deluje na organizam, jer za klimatska lečilišta najbolja nadmorska visina je od 600 m do 1.500 m, što je pogodno za izletnički masovni turizam sa dodatkom vikenda (do 600 m.n.v.), za lečenje disajnih organa (do 1.000 m.n.v.) i za kardiovaskularne bolesti, kao i sportsko-rekreativne aktivnosti (do 1.500 m.n.v.);

(d) velika prostranstva šuma, kako četinarskih tako i listopadnih, a šume su kao što znamo „fabrike“ kiseonika.

Savremena medicina je naučno dokazala da kiseonik: *usporava proces starenja ćelija, poboljšava koncentraciju, otklanja umor, jača imuni sistem, ubrzava period rehabilitacije i zarastanja rana, pomaže kod poteškoća sa disanjem, unapređuje mentalno stanje, povećava atletsku aktivnost do 25 %, utiče na smanjenje stresa, pomaže kod problema sa cirkulacijom, itd (Radivojević, 2011).*

Planinska mesta su popularne destinacije za turizam u svetu. U njima se nalaze prirodni atraktivni faktori koji su odraz geografske sredine, a koju čine sledeći geografski elementi: *klima, hidrografski elementi, reljef, flora i fauna* (Jadrešić, 2001, str. 24).

Često se u jednom planinskom mestu nađe po nekoliko od navedenih elemenata, a ako ih ima više i ako su raznovrsniji i kvalitetniji, taj prostor dobija na turističkoj atraktivnosti. Nekada su turisti uglavnom "boravili" u prirodi i pasivno se podvrgavali uticajima prirodnih elemenata. Za zadovoljavanje takve turističke tražnje, uz određene prirodne uslove, nije bilo ni potrebno stvarati neku veliku i tehnički složenu dopunsku turističku ponudu koja zauzima veliki prostor i degradira okolinu. Danas, turisti doslovno „konzumiraju” prirodu i imaju vrlo aktivan uticaj na sve prirodne elemente u mestu odmaranja. Skoro sve vrste turizma, naročito one masovne, snažno utiču na promenu i pogoršanje prirodnih resursa i ukupnog ambijenta planinskih mesta. Zbog toga je neophodno da se dalji razvoj turističkih aktivnosti odvija na principima održivog razvoja, koji podrazumeva zadovoljavanje potreba sadašnjih bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. (Gligorijević, 2013.)

Ekološki usmeren razvoj imperativ je ne samo turističkog razvoja, već i ukupnog socijalnog i ekonomskog razvoja savremenog razvijenog sveta. To je orijentir današnjeg čovečanstva jer stalno treba imati na umu predviđanja ekologa i futurologa da će naša planeta moći (ako se ovako destruktivno prema njoj nastavimo odnositi), ekološki preživeti još samo nekih stotinu godina. Zbog svega toga misionarska uloga u takvim okolnostima treba da pripadne eko-menadžmentu.

4. Uloga eko-menadžmenta u razvoju zdravstveno-rekreativnog turizma

Zdravstveno-rekreativna turistička putovanja mogu se izvoditi tokom cele godine, odnosno pomoću tih aktivnosti može se razviti celogodišnji turistički proizvod. Ona su kao takva organizovana za duži boravak, pa samim tim donose značajniju ekonomsku korist i povećavaju zaposlenost i iskorišćenost već postojećih kapaciteta. Ovaj oblik turizma ima najbolje perspektive razvoja u skorijoj budućnosti. Svi kapaciteti koji su sada u funkciji, uz neophodno adaptiranje, kao i izgradnja novih, ali u skladu sa principima održivog razvoja, doprineće njegovom bržem razvoju.

Danas se, u upravljanju kvalitetom turističkih usluga, posebna pažnja poklanja takozvanom *eko-menadžmentu*, pod kojim se podrazumeva uobličavanje, upravljanje i razvoj preduzeća i organizacija odgovornih prema životnoj sredini, odnosno uzajamno delovanje sa prirodnim okruženjem prema

kome se treba odnositi odgovorno u procesima odlučivanja pri svim aktivnostima poslovanja (Müller, 2000).

Empirijska istraživanja švajcarskih autora (Urlich, Thielemann, 1992) pokazala su da postoje četiri tipa preduzetnika u pogledu etičke odgovornosti najvišeg rukovodstva.

Tabela 1 - Preduzetnički etički model razmišljanja najviših rukovodilaca

Oblik zapažanja / Svest o problemu	Sistemske orijentisani	Kulturološko orijentisani
Harmonisti	Ekonomisti	Konvencionalisti
Svesni konflikta	Reformisti	Idealisti

Izvor: Urlich H., Thielemann U., *Ethik und Erfolg - Unternehmensethische Denkmuster von Führungskräften*, St. Galler Beiträge zur Wirtschaftsethik, Nr. 6, Bern/Stuttgart, 1992.

Zapažanje se odnosi na to da li u odlukama i postupcima dominiraju činjenice koje su uslovljene sistemski, koje imaju svoju sopstvenu logiku u okviru kojih menadžment mora da se kreće (sistemske orijentisani menadžeri). S druge strane, polazi se od toga da je privreda jedna od mnogih sfera života i da je etika u privredi nešto što je samo po sebi neophodno (kulturološki orijentisani menadžeri).

U ekonomskom poslovanju pojedinih tipova preduzetnika postavljaju se osnovni tipični ekološko-etički zahtevi:

(a) *ekonomisti* su čvrstog ubeđenja da tržište samo po sebi omogućava da se ekološki posluje i da se na njemu nalaze ekonomske mogućnosti za to, uz uslov da se uvek teži rentabilnosti poslovanja;

(b) *konvencionalisti* se zalažu za daleko više preduzetničkog duha u skladu sa ekološkim izazovima i nastoje da svojim upravljačkim odlukama osiguraju da ljudi i ostala živa bića i dalje mogu da žive na bezbednoj i čistoj planeti;

(c) *reformisti* smatraju da se pravnim aktima moraju urediti ekološka pitanja i da se kroz međunarodno usklađivanje pravnih regulativa iz ove oblasti, na globalnom nivou, ne može očekivati ekonomičnost ekološkog delovanja;

(d) *idealisti* se rukovode mišlju da je za izlazak iz ekološke krize potrebna fundamentalna promena vrednosti i svesti i to u svim sferama života, a ta promena treba da potekne od ekološki svesnih potrošača, jer oni određuju kretanja na tržištu.

U kontekstu prethodno navedenog, a u cilju zaštite očuvane prirodne sredine, neophodno je dati niz korisnih aktivnosti koje se već primenjuju u savremenim uslovima, kako bi se minimizirali konflikti koji mogu proizaći iz ekonomskih premisa i ekoloških zahteva poslovanja. Te aktivnosti, ujedno,

odražavaju i značaj koji eko-menadžment mora imati u budućem razvoju zdravstveno-rekreativnog turizma u banjskim i planinskim mestima, odnosno neka vrsta preporuka kojih se treba pridržavati, bez obzira o kom preduzeću ili organizaciji je reč i na kom nivou (nacionalnom, regionalnom ili lokalnom). Neke od tih aktivnosti po različitim aspektima poslovanja bile bi:

(a) *informacija/savetovanje*: uvesti eko-bilanse za sve aspekte poslovanja, opremiti eko-centar, intenzivirati saradnju sa službama za eko savetovanje i informisanje;

(b) *organizacija*: stvoriti eko-tim nadležan za životnu sredinu, definisati kompetencije i odgovornosti prema životnoj sredini, izgraditi moderan sistem menadžementa za zaštitu prirodne sredine;

(c) *rukovodstvo/zaposleni*: u kriterijume za izbor novozaposlenih ili kod ocenjivanja radnog učinka već zaposlenih uzeti u obzir ponašanje i njihov stav prema životnoj sredini, u okviru organizacione kulture i klime infiltrirati ekološke odnose;

(d) *nabavka/kupovina*: istraživati nova tržišta nabavke, i to pre svega bio-proizvoda i eko-proizvoda, dobavljače ocenjivati na osnovu ekoloških kriterijuma;

(e) *proizvodnja*: ostvarivanje učinaka na način da se štiti životna sredina, eliminisati procese koji su štetni po prirodnu okolinu odreći se radnog učinka i proizvoda koji su štetni po životnu sredinu;

(f) *marketing*: celokupan asortiman proveriti sa stanovišta podnošljivosti za životnu sredinu, diferencirati cene onih proizvoda i usluga koji zadovoljavaju ekološke zahteve podsticati eko-inovacije, zainteresovati turiste i druge goste sa aspekta očuvane životne sredine, izgraditi resurse za distribuciju koja štiti životnu sredinu;

(g) *finansije/investicije*: prilikom izgradnje resursnih kapaciteta uzeti u obzir ekološke kriterijume, koristiti akcione programe i različite olakšice za aktivnosti koje štite životnu sredinu;

(h) *kontrola*: uvesti eko-controlling, uvesti eko-nadzor itd. (Ćosić, 2007.).

Za ovakav razvoj događaja, današnji savremeni trendovi, kao i način poslovanja i komuniciranja, zahtevaju moderni ekološko-etički menadžment, koji će pored ekonomskih premisa biti upoznat i sa problemima životne sredine, kao i sa osnovnim instrumentima i pravilima upravljanja u oblasti kako ekonomije, tako i životne sredine. Dužnu pažnju menadžment strukture na različitim nivoima rukovođenja, treba da posvete unapređenju ekološke i etičke svesti stanovništva, edukaciji kadrova zaposlenih u sektoru turizma, kao i marketing, odnosno promocijnim aktivnostima.

U tom smislu, značaj eko-menadžmenta u razvoju zdravstveno-rekreativnog turizma se ogleda u sveopštem rešavanju pitanja zaštite životne sredine, kontroli kvaliteta proizvoda, kao i saniranju svih eventualno nastalih poremećaja u radnoj sredini, a u cilju održanja kvaliteta proizvoda i zdravlja ljudi. Takođe, njegov stalni zadatak je da prati razvoj i primenu postojećih standarda u ovoj oblasti, kako bi efekti njihove primene došli do punog izražaja.

Zaključak

Brojna istraživanja, nedvosmisleno, potvrđuju da je prirodna osnova svetskog turizma veoma izdašna. Drugim rečima, svet u velikoj meri obiluje prvorazrednim prirodnim resursima, koji nisu na pravi način valorizovani, pa je u novoj politici turističkog razvoja neophodno na pravi način koristiti raspoložive resurse u svrhu razvoja zdravstveno-rekreativnog turizma.

Zaštita i unapređenje životne sredine je danas jedan od najvažnijih procesa koji zahteva različite aspekte upravljanja i znanja, a koji je, takođe, veoma važan za opstanak čovečanstva. Ovakav pristup životnoj sredini je danas preko potreban, kako na mikro, tako i na globalnom nivou. U tom smislu, savremeni trendovi, kao i način poslovanja i komuniciranja, zahtevaju modernog menadžera koji će, pored ekonomskih problema, biti upoznat i sa problemima životne sredine, kao i sa osnovnim instrumentima i pravilima upravljanja u oblasti kako ekonomije, tako i životne sredine.

Zdravstveni turizam, u savremenom procesu transformacije turističke ponude, doživljava transformaciju od čisto lečilišnog ka zdravstvenom-rekreativnom turizmu. To podrazumeva proširenje ponude, obogaćenje sadržaja boravka posetilaca i stvaranja čitavog niza različitih programa za raznovrsne potrebe izbirljivih turista. Na evropskim prostorima ova transformacija podrazumeva prerastanje banja od lečilišnih objekata u savremeno uređene i programima obogaćene centre koji nude na jednom mestu programe lečenja, oporavka, prevencije, rehabilitacije, rekreacije, itd. Najbolji primer za to je područje Davosa u Švajcarskoj. Samo takvi raznovrsni programi mogu privući ne samo pacijente kojima država finansira produženo lečenje i rehabilitaciju, nego i zdravog gosta koji je svestan da je neophodno da za sopstveno zdravlje i kondiciju sam finansira svoj odmor i oporavak u banjskim i planinskim mestima.

Sledeći koncepciju savremenog postmodernog turizma, u daljem turističkom oblikovanju banjska i planinska mesta treba da pođu od koegzistencijalnog razvoja turizma i drugih delatnosti, pri čemu najveći integrativni odnos turizam može da postigne sa poljoprivredom i ekologijom. Sa tog aspekta, takva područja u svetu pripadaju atraktivnoj zoni za organizovanje turizma individualnog tipa. Da bi se to ostvarilo, moraju se doneti različite

strategije, kako planiranja turizma, tako i njegovog razvoja, koje će na različite načine integrisati turizam, poljoprivredu i ekologiju.

Najvažnije aktivnosti na tom planu bile bi: da se promoviše i podržava zaštita životne sredine i oživljava i ističe njena flora i fauna; da se promoviše njena arheologija, zanati i kulinarsvo; da se pomaže revitalizacija poljoprivrede koja je u lošem stanju; da se garantuje i, gde je potrebno ponovo, uspostavi ravnoteža između čoveka i njegove okoline putem reorganizacije prirodnih, kulturnih i privrednih prostora.

U ukupnom turističkom i privrednom razvoju neke zemlje permanentna razvojna šansa treba da bude zdravstveno-rekreativni turizam, kako u banjskim, tako i planinskim mestima, koji u budućnosti može omogućiti masovnija kretanja u cilju prevencije, rehabilitovanja, lečenja, rekreacije, rasonode itd.

Komplementarnost banja i planina, sa vodenim resursima i zdravom klimom, može omogućiti takvim predeonim celinama brzi razvoj zdravstveno-rekreativnog turizma za kojim postoji sve povećana tražnja na globalnom turističkom tržištu.

Reference

- Cohen, M., Bodeher, G. (2008). *Understanding the Global Spa Industry: Spa Management*, Oxford: Elsevier.
- Ćosić, M. (2007). *Upravljanje kvalitetom turističkih usluga*, Beograd: Visoka turistička škola.
- Geić, S., Geić, J., Čmrlec, A. (2010). Zdravstveni turizam egzistencijalna potreba u suvremenom društvu, *Informatol.* 43, br. 4, s. 317-324.
- Gligorijević, Ž., Gligorijević, A., (2012). *Turizam – karakteristike i perspektive razvoja*, Niš: SVEN.
- Gligorijević, Ž., (2013). *Savremeni trendovi i perspektive razvoja turizma*, Niš: Ekonomski fakultet.
- Grupa autora. (2002). *Održivi turizam*, Beograd: Ministarstvo za zaštitu životne sredine Republike Srbije.
- Holloway, J. C., Taylor, N. (2006). *The Business of Tourism*, London: Prentice Hall.
- Hrabovski Tomić, E. (2009). *Destinacije zdravstvenog turizma (sa osvrtom na banje Vojvodine)*, Novi Sad: Prometej.
- Jadrešić, V. (2001). *Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Jovičić, Ž. (1989). *Turizam Srbije*, Beograd, Turistička štampa.
- Kunst, I., Tomljenović, R. (2011). *Uloga zdravstvenog turizma u jačanju konkurentnosti ruralnih područja u RH*, Zagreb: Institut za turizam, http://thehealthtourism.eu/PDF/istrazivanje_hr.pdf

- Müller, H. (2000). *Qualitätsorientiertes Tourismus – Management*, Bern: Verlag Paul Haupt.
- Nikolić, S. (1988). *Priroda i turizam Srbije*, Beograd: Eko centar.
- Radivojević, V. (2011). *Unapređenje zdravstvenog turizma primenom inovativnih Wellness i Spa koncepata*, II Regionalna konferencija o zdravstvenom, wellness I SPA turizmu, Beograd: Centar za promociju, wellness I SPA, <http://wellnesszvezda.com/ucesnici-konferencije-2011.php>
- Peršić, M. (2012). *Zdravstveni turizam u razvoju turističke destinacije*, Međunarodna konferencija industrije zdravstvenog turizma, Hrvatska gospodarska komora, http://www.hgk.hr/wpcontent/files_mf/Zdravstveni%20turizam%20u%20razvoju%20turisti%C4%8Dke%20destinacije%20%20Milena%20Per%C5%A1i%C4%87.pdf
- Sirše, J., Knežević, Lj., Sever, D., Bedrač, G. (2005). *Program razvoja planinskog turizma u Crnoj Gori*, Podgorica: Ministarstvo turizma CG, i Ljubljana: Međunarodni institut za turizam, <http://www.undp.org.me/files/reports/ee/Nacrt%20programa%20razvoja%20planinskog%20turizma%20u%20CG.pdf>
- Ulrich, H., Thielemann, U. (1992). *Ethik und Erfolg – Unternehmensethische Denkmuster von Führungskräften*, Bern/Stuttgart: St. Galler Beiträge zur Wirtschaftsethik, Nr. 6.
- Zečević, B. (2004). Okrugli sto na temu: *Menadžment u banjском turizmu i specijalni program u banjama*, Vrnjačka Banja: Turistička berza banja.

HEALTH AND RECREATION TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF MOUNTAIN SPAS AND RESORTS

Abstract: The positive achievements of the globalization process is the awareness of the imminent protection and preservation of the environment, and the consequent health tourism, as a kind of organized movement of people to meet the needs of living in a "pristine nature" and satisfying the need for clean water, food and air. It is a little-known, easily accessible wilderness areas in the world. Environmental values through such places, such as the specific characteristics of space, good climate, hydrographic resources and other natural features can be a good basis for the development of health and recreational tourism in the future. In this sense, national, and increasingly local communities should be responsible for the selected type and pace of tourism development in terms of directing the long-term quality and complex interaction between the tourist offer, tourist demand and the environment in general. Strategic vision, in this context, involves the application of eco-management, both in the field of tourism policy, as well as in the domain of politics at the level of individual holders of tourist attractions. With that in mind, this paper presents the possibilities of development of health and recreational tourism in spas and mountain resorts, and points to the role in this development, there should be an eco-management, especially if we take into account the fact that in today's terms of increased tourist demand for healthy and intact natural areas.

Keywords: health and recreational tourism, eco-management, spas, mountain resorts.